

**ИБН САЪДНИНГ “АТ-ТАБАҚОТ АЛ-КУБРО” АСАРИДА ЎРТА ОСИЁЛИК
ОЛИМЛАР БИОГРАФИЯСИНИНГ ЁРИТИЛИШИ**

Сотволдиев Ойбек Хайрулло ўғли

Имом Мотуридий халқаро илмий-тадқиқот маркази илмий ходими

тел: 90 789 85 30, E-mail: oybeksaydali1996@gmail.com

Ислом тарихчилари орасида ўзига хос ўринга эга бўлган Муҳаммад ибн Саъд (784-845) сийрат, тарих, рижол илмлари билимдони, ўз даврида Бағдоднинг йирик фақиҳи ва табақот жанрининг асосчиларидан бири бўлган. Абу Абдуллоҳ Муҳаммад ибн Саъд Зухрий милодий 784 йилда Басрада туғилган ва 845 йилда, 62 ёшида Бағдодда вафот этган. У ўз даврининг таниқли олимларидан ислом илмлари билан бир қаторда араб тили ва адабиётини ҳам ўрганган. Куфа, Дамашқ, Раққа, Мадина ва Маккага илмий сафар қилган. Ибн Саъд 200/815 йилда Бағдодга келган. Бу ерда машҳур тарихчи Муҳаммад ибн Умар Воқидийга котиблик қилиб, унинг ҳузурда таҳсил олган. Ибн Саъд илм олиш жараёнида 100 га яқин олимдан таълим олган. Ибн Саъднинг шогирдлари орасида араб тили олими Аҳмад ибн Убайд (ваф. 278/891), тарихчи ва насаб олими Аҳмад ибн Яҳё Балазурий (ваф. 279/892), муҳаддис ва мутасаввиф Ибн Абу Дунё (ваф. 281/894), ҳадис олими Ҳорис ибн Муҳаммад ибн Абу Усома (ваф. 282/895) ва Ҳусайн ибн Фаҳум (ваф. 289/901)²⁸ номлари учрайди. Булардан Ибн Абу Дунё, Ҳорис ибн Муҳаммад ибн Абу Усома ва Ҳусайн ибн Фаҳумлар Ибн Саъд асарларининг бугунгача етиб келишида муҳим рол ўйнаганлар.

Манбаларда Ибн Саъдга бир қатор китоблар нисбат берилган. Хусусан, Ибн Саъднинг “ат-Табақот ал-кубро”, “Китоб ат-табақот ас-сағир” (Табақаларнинг кичик китоби), “Ахбор ан-Набий” (Пайғамбар ҳақидаги хабарлар), “ал-Қасида ал-ҳулвонийя” (Ҳулвония қасидаси) ва “аз-Зухруф ал-қасрий” (Қаср беағи) номли асарлар ёзгани қайд этилган. Булардан ташқари, Ибн Надим “ал-Фихрист”да Ибн Саъдга “Китоб ал-ҳиял” (Ҳийлалар китоби) номли асарни ҳам нисбат берган.

Маълумки, ислом дини дунёнинг турли минтақаларига тарқалишида саҳобийлар муҳим роль ўйнаган. Пайғамбар (с.а.в.) давларида баъзи саҳобийлар исломни янги қабул қилган мамлакатлар аҳолисига янги дин таълимотини ўргатиш учун юборилар эди. У зотнинг вафотларидан

²⁸ Ибн Саъд. Табақот // Ношир муқаддимаси. – Қоҳира: Мактабатул Хонжий, 2001. –Ж. 1. – Б. 18-22.

сўнг, ислом кенг минтақаларга тарқалгач, янги мусулмонларга динни ўргатиш янада долзарб вазифага айланган. Бу ишга аввало саҳобийлар, кейин эса тобейлар ва улардан кейинги олимлар бошчилик қилганлар.

“Ат-Табақот ал-кубро”нинг 9-жилдида “Расулуллоҳнинг саҳобийларидан Хуросон фатҳида қатнашган ва у ерда вафот этганлар” номли боб мавжуд бўлиб, унда Хуросон ва Мовароуннаҳрда яшаган саҳобийлар ҳақида маълумот келтирилган. Бу бобда зикр қилинган саҳобийлар жами олтига бўлиб, улар қуйидагилардир: Бурайда ибн Ҳусайб, Абу Барза Асламий, Ҳакам ибн Амр Ғифорий, Абдурахмон ибн Самура, Қусам ибн Аббос, Абдурахмон ибн Яъмар ад-Диълий (р.а.). Ибн Саъд мазкур бобда саҳобийлар ҳақида қисқача маълумот бериш билан кифояланиб, уларнинг Хуросон билан боғлиқ жиҳатларига урғу берган.

“Ат-Табақот ал-кубро”да ёзилишича, саҳобийлардан Бурайда ибн Ҳусайб Марв шаҳрида вафот этган, фарзандларидан баъзилари Марвда яшаб қолган. Ушбу саҳобий ва унинг Абдуллоҳ ҳамда Сулаймон исмли икки ўғли минтақада исломнинг тарқалишида катта хизмат қилганлар. Ўрта Осиёда яшаган саҳобийлардан Абу Барза Асламий ҳам Хуросон фатҳида қатнашиб, ўша ерда вафот этган²⁹. Ҳакам ибн Амр 666-670 йилларда Хуросонда волийлик қилган. Абдурахмон ибн Самура эса, Сеистонда волийлик қилиб, Хуросон фатҳида ҳам қатнашган. Ибн Саъд Қусам ибн Аббоснинг Саид ибн Усмон билан бирга Мовароуннаҳрга келгани ва Самарқандда вафот этганини таъкидлаган³⁰. Абдурахмон ибн Яъмарнинг биографиясида эса, унинг Расулуллоҳ (с.а.в.)дан ҳаж ҳақида ривоят қилган ҳадиси келтирилган.

“Ат-Табақот ал-кубро”дан ташқари, яна бир қатор манбаларда Ўрта Осиёда яшаган кўплаб саҳобийлар номи учрайди. Бироқ, уларнинг саҳобий экани борасида турлича қарашлар мавжуд. Мазкур шахслардан маълум қисмининг ҳаёти ва фаолияти бевосита Мовароуннаҳр билан боғлиқ. Умуман олганда, саҳобий экани аниқ бўлган Ҳакам ибн Амр, Қусам ибн Аббос ҳамда саҳобий ёки тобей экани баҳсли бўлган Абдуллоҳ ибн Ҳозим Суламий, Асвад ибн Ҳозим ва Фарқад (р.а.) сингари шахслар Мовароуннаҳр ҳудудида яшаб, ўлкада ислом дини тарқалишида муҳим роль ўйнаганлар.

²⁹ Ибн Саъд. Китоб ат-Табақот ал-кабир. – Қоҳира: Мактабатул Хонжий, 2001. – Ж. 9. – Б. 369-370.

³⁰ Ибн Саъд. Китоб ат-Табақот ал-кабир. – Қоҳира: Мактабатул Хонжий, 2001. – Ж. 9. – Б. 371.

Асарнинг “Хуросонлик бошқа фақиҳ ва муҳаддислар” номли бобида эса, Хуросон ва Мовароуннаҳрда яшаган, бу ҳудудларда ислом илмлари ривожига ўз ҳиссасини қўшган 57 та олимнинг биографияси ёритилган. Асарда номи учрайдиган олимлардан Абул Олия Риёҳий, Заҳҳок ибн Музоҳим, Яҳё ибн Яъмар Лайсий ва Муҳаммад ибн Восеълар бевосита Мовароуннаҳр фатҳида қатнашиб, ўлкада ислом дини ва таълимотининг кенг ёйилишда хизмат қилганлар. Ибн Саъд номларини зикр қилган олимлардан Абу Ҳамза Суққарий (ваф. 167/783), Абу Муоз Холид ибн Сулаймон Балхий (ваф. 199/814), Муқотил ибн Ҳаййон Набатий (ваф. II/VIII аср охирлари), Абу Фазл ибн Мусо Синоний (ваф. 192/807), Ҳафс ибн Абдурахмон Балхий (ваф. 199/814), Иброҳим ибн Маймун ас-Соиф (ваф. 131/748), Абдуллоҳ ибн Муборак (ваф. 181/797), Абу Мутиъ Балхий (ваф. 199/814) Абу Ҳанифанинг шогирди экани билан, Абу Мутиъ Балхий ва Ийсом ибн Юсуфлар эса, “ал-Фиҳқ ал-акбар” (Катта фиқҳ) китобининг ровийлари занжирида туриши билан ўлкада ҳанафийлик ривожини ўрганишда аҳамиятлидир.

“Ат-Табақот ал-кубро”нинг турли ўринларида Хуросон ва Мовароуннаҳрга келган ёки шу ҳудудлардан етишиб чиққан яна бир қатор олимлар биографияси учрайди. Аҳнаф ибн Қайс, Саид ибн Усмон, Алқама, Икрима, Абдуллоҳ ибн Бурайда, Сулаймон ибн Бурайда, Фузайл ибн Иёз, Довуд ибн Рушайд, Шарик ибн Абдуллоҳ каби олимлар шулар жумласидан. Бурайда (р.а.)нинг ўғиллари Абдуллоҳ ибн Бурайда ва Сулаймон ибн Бурайда минтақада илк ҳадис мактабларининг шаклланишига катта ҳисса қўшганлар.

“Ат-Табақот ал-кубро” асарига кўра, Мовароуннаҳрга ташриф буюрган улуғ олимлардан бири Абдуллоҳ ибн Масъуд (р.а.)нинг талабаси, Куфа мактаби вакили Алқама эди. Ибн Саъд унинг Хоразмга келгани ва у ерда икки йил яшаганини ёзган³¹. Самарқандда маълум муддат яшаган тобейлардан бири эса, Абдуллоҳ ибн Аббос (р.а.)нинг мавлоси ва талабаси Икрима бўлиб, у тафсир илмини жуда яхши билган. “Ат-Табақот ал-кубро”да унинг Самарқанддан қайтаётганини кўришгани ҳақидаги ривоят келтирилган³². Мазкур тобейларнинг минтақага ташрифи ислом илмлари ривожидида муҳим роль ўйнаган.

“Хуросонлик бошқа фақиҳ ва муҳаддислар” бобида ва қолган ўринларда номлари зикр қилинган олимлар таржимаи ҳолида Ибн Саъд эътибор қаратган асосий жиҳатлардан бири шахсларнинг илмда, хусусан, ҳадис бобида ишончлилиги масаласи эди. Шунингдек,

³¹ Ибн Саъд. Китоб ат-Табақот ал-кабир. – Қоҳира: Мактабатул Хонжий, 2001. – Ж. 8. – Б. 207-213.

³² Ибн Саъд. Китоб ат-Табақот ал-кабир. – Қоҳира: Мактабатул Хонжий, 2001. – Ж. 7. – Б. 282-288.

асарда олимларнинг илмий сафарлари, ҳадис ривоятидаги устоз ва шогирдлари, илмдаги мавқеи, ақидавий қарашлари каби масалалар ҳам ёритилган. Мазкур жиҳатлари билан “ат-Табақот ал-кубро” асари Ўрта Осиё минтақасидаги илк мусулмон олимлар ҳаёти ва фаолиятини ўрганишда муҳим манба вазифасини ўтайди.